

83. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 183–205.
84. Там само, арк. 143.
85. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1П, оп. 1, спр. 170, арк. 75–78.
86. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 188.
87. Там само, арк. 192–196.
88. Там само, спр. 2434, арк. 1–12.
89. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / С. Мудрий. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 484.
90. Сергійчук В. Нескорена церква : Подвижництво в греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / В. Сергійчук. – К., 2001. – С. 75.
91. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-584, оп. 1, спр. 6, арк. 13–14.
92. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси / відп. ред. С. В. Кульчицький. – К., 2005. – С. 366.
93. Патриляк І. Указ. праця. – С. 234.

В статье охарактеризованы идейные принципы, формы и методы борьбы УПА и ОУН (б) с карательными структурами советской тоталитарной системы на Станиславицине в 1944–1945 гг. Освещена пропагандистская деятельность и основные элементы идейно-политического воспитания освободительных кадров и населения Станиславицины. Утверждено, что тактика борьбы освободительных сил в 1944–1945 гг. соотносилась с советской политикой в регионе. Проанализированы мероприятия местного партаппарата, направленные на советизацию региона в общесоветскую политическую, экономическую и культурно-духовную структуру: переброска дополнительных вооруженных резервов, деятельность спецгрупп НКВД и НКГБ, которые своими действиями провоцировали местное население против УПА, аресты, амнистии, проведение широкой советской пропагандистской акции, направленной на подрыв социальной базы национального подполья. Доказано, что повстанческо-партизанское движение на территории Станиславской области было одним из самых организованных и динамических, поскольку имело значительную поддержку со стороны местного населения.

Ключевые слова: украинская национально-освободительная борьба, Украинская повстанческая армия, ОУН (б), советские карательные органы, НКВД, НКГБ, Станиславицина.

The article describes the ideological principles, forms and methods of struggle UPA and OUN (b) of the punitive nature of the Soviet totalitarian system on Stanislavivschyna in 1944–1945 highlighted advocacy and basic elements of ideological and political education liberation rate and population Stanislavivschyny. Approved that the tactics of the struggle of the liberation forces in 1944–1945 he was correlated with the Soviet policy on Stanislavivschyna. Analyzed measures of local party apparatus, directed at the region in general Sovietization Soviet political, economic, cultural and spiritual structure: the transfer of additional military reserves work and NKVD NKVD special groups whose actions provoked the local people against the UPA boyivku OUN, arrests, Amnesty, conducting extensive Soviet propaganda campaign aimed at undermining the social base of the national underground. It is proved that the rebel-partisan movement in the Stanislav region was one of the most organized and dynamic, as opposed to significant support from the local population.

Keywords: Ukrainian national liberation struggle, the Ukrainian Insurgent Army, the OUN (b), the Soviet punitive organs of the NKVD, NKVD, Stanislavivschyna.

УДК 94(4)1945(п39)

Іван ПЕНДЗЕЙ

ВІД “ЕПОХИ М.ГОРТІ” ДО “ЕПОХИ Я.КАДАРА”: ПЕРЕДІСТОРІЯ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ В УГОРЩИНІ

У статті дана побіжна порівняльна характеристика двох важливих періодів у новітній історії Угорщини, відомих у науковій літературі як “епоха М.Горті” й “епоха Я.Кадара”. Висвітлено становище народного господарства, важкі для країни наслідки війни. Особливу увагу приділено наростанню кризи гортистського режиму, політичному курсу правителя – відновленню контактів з Англією й США, участь їхніх військ в окупації країни, вимушеність звернення з проханням про перемир’я до Й.В.Сталіна.

Акцентовано на зміщенні М.Горті – державному перевороті 15–16 жовтня 1944 р. і приході до влади Ф.Салаші, терорі, розв'язаному нілашистами проти співвітчизників, звільненні країни військами радянської армії й формуванні органів нової народно-демократичної влади.

Ключові слова: М.Горті, Я.Кадар, гортистський режим, нілашистський переворот 15–16 жовтня 1944 р., Ф.Салаші, терор, рух Опору, Угорський фронт, Угорський фронт національного визволення (УФНВ), Союзна контрольна комісія (СКК), Й.В.Сталін.

Попри докорінні відмінності “епоха М.Горті” (більше 24-х років перебування при владі регента-правителя М.Горті*, 1920 р. – 1944 р.) і “епоха Я.Кадара” (майже 32 роки одноосібного правління комуніста Я.Кадара, 4 листопада 1956 р. – 22 травня 1988 р.) мають чимало схожого. Кожна із епох настала після нетривалих перехідних етапів і грандіозних цивілізаційних катаклізмів – відповідно, Першої й Другої світових війн, дощенту зруйнованих старих економічних, суспільно-політичних й ідеологічних інституцій та установ, віджилих систем влади.

Як М.Горті, так і Я.Кадар утвердилися при владі внаслідок кривавих розправ з політичними противниками: перший – білого терору, розгрому Угорської радянської республіки (УРР), другий – червоного терору й придушення революції 1956 р. Обидва опиралися на зовнішню військову силу: М.Горті – французькі, румунські, чехословацькі та югославські інтервенціоністські війська; Я.Кадар – радянський фактор, окупаційні війська СРСР. Тобто кожен із них прийшов до влади завдяки військовому втручанням ззовні.

Загалом становлення молодого незалежного держави – Угорщини, яка постала на руїнах Австро-Угорської імперії 31 жовтня 1918 р. і була проголошена Народною Республікою, відбулось у кривавих муках двох революцій – буржуазно-демократичної (1918) і пролетарської (соціалістичної) (1919) зміна влади – цісарської на демократичну в уособленні уряду М.Карої, демократичної на тоталітарну (комуністичну), найяскравішим представником якої був Бела Кун, як і комуністичної на національну М.Горті, позначилися багатьма жертвами, терором, злиднями й бідкуванням народу.

“Гортистський контрреволюційний режим знищив усі завоювання Угорської радянської республіки. Без суду і слідства було страчено близько п'ятнадцяти тисяч революціонерів і демократів, по-звірячому вбиті всі члени директорії міста Сексарда, в “тимчасово” обладнаних катівнях у Шіюфоке, Орговане, будапештському готелі “Британія” та інших місцях замучено багато борців. Близько ста тисяч прогресивно налаштованих людей були змушені емігрувати ... Комуністи змушені були працювати в нелегальних умовах”¹.

Шлях комуністів до одноосібної влади після визволення Угорщини в 1945 р., утвердження комуністичної диктатури в результаті “мирної” перемоги соціалістичної революції 1948 р., як і придушення революції 1956 р., супроводжувались арештами, репресіями, депортаціями й розстрілами.

Обидва режими були тоталітарними, але кожен із них прагнув виглядати демократично. Режим М.Горті представляв себе в дусі буржуазної демократії, режим Я.Кадара – соціалістичної демократії. При М.Горті зберігалася конституційна монархія з ліберально-правовою системою, постійно працював парламент, регулярно проводилися “вільні” вибори, а реальна влада незмінно знаходилась у руках вузького кола багатіїв. При Я.Кадарі реальна влада знаходилась у руках партійної бюрократії, незмінно працював парламент – Державні збори, регулярно проводилися “вільні” вибори, але існувала лише одна партія – Угорська Соціалістична Робітничая Партія (УСРП), а влада проголошувалася “народною”.

При М.Горті існували приватна власність і ринкова економіка, при Я.Кадарі – загальнодержавна й кооперативна власність, планова економіка та командно-адміністративна система. Але як у першому, так і в другому випадку Угорщина не досягла бажаного рівня розвитку – дуже відставала від європейських країн. Обидві епохи характеризуються тільки тимчасовими й відносними успіхами в розвитку економіки, підвищенні добробуту народу. Щоправда, “епоха Я.Кадара”, як й увесь соціалістичний період загалом, виглядає набагато продуктивнішою в непростій угорській історії в порівнянні з “епохою М.Горті”.

* М.Горті був проголошений регентом 1 березня 1920 р., а усунутий від влади 16 жовтня 1944 р.

При М.Горті економіка Угорщини розвивалася повільно: середньорічний приріст національного доходу склав 1,8%, а промислового виробництва – 1,4%. Частка нагромаджень у національному доході не перевищувала 4–5%². Домінуючу роль в економіці Угорщини відіграло сільськогосподарське виробництво й пов'язані з ним галузі промисловості – легка та харчова. У сільському господарстві було зайнято 55,7% населення³, існували велике поміщицьке землеволодіння й численні дрібні та середні господарства. Частина сільських трударів узагалі не мала будь-яких засобів до існування – складала верству люмпенізованих наймитів (пролетарів). Сільське господарство занепадало. У промисловості працювала п'ята частина населення, а в торгівлі й на транспорті – десята⁴. Країна імпортувала промислове обладнання, сировину та промислові товари з Англії й Франції, згодом – з муссолінівської Італії та нацистської Німеччини. Постійним явищем була “галопаюча” інфляція. З 1925 р. промисловість стала розвиватися більш інтенсивно, але однобоко, в основному за рахунок легкої промисловості. У роки великої депресії (1929–1933) промислове виробництво різко скоротилося, тисячі робітників були викинуті на вулицю, масово розорявалося селянство, фінансова криза викликала небувале знецінення пенге, банкрутство підприємств і банків. В економіці зростав вплив іноземного капіталу (передусім, німецького), у руках якого зосередилося більше половини всього банківського капіталу, майже третина гірничорудної промисловості й п'ята частина інших підприємств⁵. На 1931 р. борг країни іноземним державам дорівнював її річному національному доходу⁶. В обстановці невпинного зростання цін і заморожування заробітної плати не припинялись уперті класові протиріччя. Перед Другою світовою війною іноземним підприємцям належало більше 20% національного багатства країни, у тому числі багато провідних підприємств промисловості*. На початку Другої світової війни 1941 р. в економіці Угорщини все ще домінував аграрний сектор, у якому було задіяно 49,1% всього населення країни, а в промисловості – тільки 25%⁷. Частка промисловості в структурі національного доходу в 1941 р. складала тільки 37,8%⁸. Сільське господарство, опутане феодалними пережитками, знаходилося у стані хронічної кризи. За чотири десятиліття ХХ ст. сільськогосподарське виробництво в Угорщині збільшилося тільки на 10%⁹.

В одній з англомовних праць відзначено: “До й після Першої світової війни Угорщина була аграрною країною, де переважало велике землеволодіння, але вона мала й деяку промислову базу. Промисловість давала 36% обсягу продукції Угорщини, а сільське господарство – 35%. В 1937 р. ВВП Угорщини на душу населення дорівнював 120 доларів США – цей показник був другим серед східноєвропейських країн після Чехословаччини. Польща, Румунія, Болгарія і Югославія мали менші доходи на душу населення”¹⁰. Одним словом, Угорщина була аграрно-індустріальною країною, яка поступалася за рівнем економічного розвитку багатьом європейським країнам. Особливо значним було відставання в машинобудуванні. Низьким був і життєвий рівень народу. Не випадково тогочасну Угорщину називали “країною трьох мільйонів жебраків”^{**}. Вона не тільки не наближалася до рівня більш розвинених європейських країн, а, навпаки, – усе більше відставала від них¹¹.

Друга світова війна, у яку гортистський режим утягнув Угорщину на боці гітлерівської Німеччини, підірвала економіку: 90% усіх фабрик і заводів лежали в руїнах (було повністю або частково зруйновано й пошкоджено 3 602 підприємства), знищено 3/4 залізничного транспортного парку, підірвано залізничні мости на Дунаї й Тисі. Промислове виробництво було фактично призупинено¹².

Матеріальна шкода, спричинена війною, склала 40% національного багатства (майже 22 млрд довоєнних пенге), що було рівнозначним національному доходу країни за п'ять років¹³. Труднощі посилювалися значними людськими жертвами – Угорщина втратила у війні більше 600 тис. чоловік.

За чотири десятиліття “народної влади” (1945–1985) Угорщина перетворилася в індустріально-аграрну державу з розвинутою багатогалузевою промисловістю й сучасним сільським

* Марксистсько-ленінська історіографія оцінює такий стан як безумовно негативне явище.

** Жебрацтво як соціальне явище при соціалізмі було ліквідоване, але воно знову появилось в умовах соціальних труднощів 1970-х рр.

господарством¹⁴. Глибокі зміни в суспільному житті й народному господарстві країни відбулися (радше були насажені тоталітарною системою) уже до середини 1950-х років.

Що зумовило соціально-економічний прогрес Угорщини і підвищення життєвого рівня народу?

Насамперед варто згадати про основоположну подію – 4 квітня 1945 р., коли війська Червоної армії повністю визволили територію Угорщини від німецько-нацистських загарбників, завдавши поразки також й угорським фашистам-нілашистам. У ході визволення Угорщини від фашизму на її території загинуло 140 тис. радянських солдат¹⁵. Про ці військові події в сучасній Угорщині рідко згадують, а угорські право-радикальні сили охоче говорять про “окупацію”. На наш погляд, варто при цьому враховувати думки таких політиків, як Арпад Гьонц, що був першим демократично обраним президентом Угорщини. Він у своїх споминах, опублікованих 1991 р., писав: “Не Радянський Союз оголосив війну Угорщині, а угорський уряд почав військові дії проти Радянського Союзу. Радянська армія вступила на угорську територію, переслідуючи німців. Це незаперечний історичний факт. Але незаперечно і те, що більшість угорського народу не підтримувала цієї війни. Її жертви здавалися безглуздими, чужими справжнім національним інтересам. Битва під Сталінградом змусила багатьох угорців зрозуміти, що безпричинний вступ країни у війну був актом історичної безвідповідальності. Це, звичайно, не означало, що люди не тремтіли б перед “великим інородцем” – Червоною армією, як тремтіли би перед будь-якою іншою армією, що наближається. Або що вони з “розпростертими обіймами” чекали на окупацію, яка не могла не позначитися на звичному способі життя, державному ладі, традиційній системі цінностей”¹⁶. Тому ставлення до радянських військ з боку місцевого угорського населення було, зрозуміло, неоднозначним, – від приязності до ворожості¹⁷.

На нашу думку, звільнення країни від фашизму відкрило шлях до її демократичного оновлення, а разом з тим поставило угорський народ перед новими випробуваннями. Фактично вже тоді закладалися передумови майбутніх колізій у суспільно-політичному житті Угорщини, пізнішого протистояння угорців із СРСР. Слідом за частинами Червоної армії в країну вступили підрозділи Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), які відразу ж розпочали репресії, найвідчутнішими наслідками яких була депортація (за деякими даними, 40–60 тис. чоловік)¹⁸. Не дивно, що частина населення не бачила особливої різниці між “коричневою” (німецько-нацистською) окупацією країни, яка була ліквідована, і окупацією “червоною”, яка тільки що наступила.

Фактично розкол угорського суспільства відбувся ще напередодні цих подій і був пов’язаний з крахом режиму М.Горті, який, попри класову обмеженість, відіграв консолідуючу роль у міжвоєнній історії Угорщини. М.Горті не вдалося повторити маневр румунського короля Міхая – не тільки укласти перемир’я з антигітлерівською коаліцією, але й оголосити війну Німеччині, уникнувши непотрібних жертв і руйнувань, а отже, продовжити власне політичне життя.

З наближенням радянських військ до кордонів Угорщини наростала загроза існуванню гортістського режиму. Активізувався рух Опору: почастишали вибухи поїздів, автомашин, складів, поширювався саботаж на підприємствах. У національних окраїнах королівства: Закарпатській Україні, Північній Трансільванії, Південній Словаччині, а також у сербській Бачці наростав партизанський рух. Военні дії й диверсійні акції партизанів досягли промислових центрів і навіть околиць Будапешта¹⁹. Угорські комуністи готували загальнонаціональне антифашистське повстання, яке мало розпочатись у момент штурму Червоною армією Будапешта. Однак нілашистам удалося схопити членів Комітету визволення, який займався його підготовкою. Було арештовано майже все його військове керівництво на чолі з генералом Яношем Кішем. Унаслідок цього повстання не відбулося²⁰. Масового партизанського руху в Угорщині не виникло, а створені компартією партизанські загони (імені Ракоці, імені Петефі, Уйпештський партизанський загін та ін.) були нечисленними. Праві лідери соціал-демократії й партії дрібних сільських господарів відмовлялися від спільних дій з комуністами в боротьбі проти фашизму. Партизанська боротьба, хоч і не переросла в усенародне збройне повстання, внесла політичний вклад у справу визволення Угорщини²¹, була частиною загальної антифашистської боротьби за національно-демократичне відродження, за народну владу, за честь угорської нації²².

Перед загрозою окупації Угорщини Червоною армією, яка невпинно наближалася до її кордонів, М.Горті намагався здобути найбільші вигоди зі своєї традиційної “політики лавірування”, поновивши контакти з англо-американською дипломатією. Аби створити сприятливі передумови для цього, він, незважаючи на категоричну заборону Гітлера і погрозу “найтяжчої розправи” над регентом, наприкінці серпня реалізував “план Бетлена”^{*} – відправив у відставку пронимецький уряд прем’єр-міністра Д.Стояї. 29 серпня 1944 р. було створено новий уряд, який очолив генерал-полковник Геза Лакатош – кабінет “військових і спеціалістів”²⁴. Опершись на новий уряд, М.Горті сподівався реалізувати завдання, яке він виношував, за деякими даними, з осені 1942 р. – вивести країну з війни. За його дорученням колишній угорський посланець у Берні Дьєрдь Бакач-Бешеньє^{**} 29 серпня 1944 р. розпочав переговори з послом США в Берні Гаррісоном щодо укладення сепаратного миру й окупації території Угорщини англо-американськими військами²⁵. 9 вересня 1944 р. він повідомив, що М.Горті погодиться на вихід з війни тільки за умов передислокації в Угорщину повітряним шляхом двох-трьох англо-американських дивізій²⁶. У кінці вересня 1944 р. М.Горті здійснив ще декілька спроб укласти сепаратний мир із західними державами. Генерал-полковник Іштван Надаї, який за його дорученням таємно від нацистів на літаку прибув у штаб союзників, що був розміщений у Казерте (поблизу Неаполя), запропонував їм висадитись у Рієці й через Загреб прорватись у південну частину Угорщини²⁷. Однак союзники не залишили М.Горті жодних надій на вступ англійських й американських військ. Вони не пішли на розкол антигітлерівської коаліції і, не уклали з ним сепаратний мир, відтак переговори зайшли в глухий кут. За умов наступу радянських військ до Угорщини, союзники порадили, як згадував згодом сам М.Горті, “звернутися до росіян”²⁸.

23 вересня 1944 р. війська 2-го Українського фронту, переслідуючи німецько-фашистських загарбників, вступили на територію Угорщини. 6 жовтня 1944 р. частини Червоної армії розпочали Дебреценську операцію, у ході якої визволили все лівобережжя Тиси й оволоділи великим плацдармом між Тисою й Дунаєм²⁹.

М.Горті змушений був звернутися до радянських властей. Наприкінці вересня 1944 р. регент направив до Москви особисто підібрану ним делегацію на чолі з колишнім військовим аташе в СРСР генералом Габором Фараго. Г.Фараго передав Й.В.Сталіну листа М.Горті, у якому містилося прохання виробити такі умови перемир’я, які були б сумісними “з інтересами й честю наших народів”³⁰. Уранці 9 жовтня 1944 р. угорську делегацію прийняв нарком закордонних справ СРСР В.М.Молотов і вручив їй умови перемир’я³¹ (за іншими даними – 8 жовтня)³². М.Горті прийняв умови перемир’я, 11 жовтня 1944 р. угорська делегація підписала попередні умови угоди про перемир’я із СРСР і його союзниками по антигітлерівській коаліції. Угорщина, зокрема, зобов’язувалась оголосити війну Німеччині й разом із Червоною армією виступити проти неї³³. Радянський уряд, у свою чергу, для полегшення виконання цих умов обіцяв надати Угорщині воєнну допомогу³⁴. Місія Г.Фараго таким чином була успішно завершена. Однак про прийняття регентом попередніх умов перемир’я мало хто знав навіть серед його найближчого оточення, а з їх оприлюдненням М.Горті особливо не поспішав.

Проте нацисти, які були добре поінформованими про хід переговорів і їхні результати, вирішили усунути М.Горті й замінити його на відданого Гітлеру Ф.Салаші. Ще 3 жовтня 1944 р. імперський намісник в Угорщині Е.Везенмайер виклав план, який передбачав ізоляцію регента, уведення військового стану. О.Скорцені розробив план захоплення резиденції М.Горті. Гестапо вдалося до насильницької акції – викрало його молодшого сина Міклоша, щоб згодом використати його як заручника для психологічного тиску на регента – примусити останнього “добровільно” поступитися владою.

М.Горті, дотримуючись існуючих норм права, виніс питання про схвалення перемир’я на Коронну Раду, яка була скликана 15 жовтня 1944 р. Мотивуючи свої рішення, він заявив:

^{*} Це був план продовження війни проти Радянського Союзу до наступу англо-американських військ, які, за розрахунками автора проекту (Іштвана Бетлена), повинні були “ліквідувати” війну із “честю для гортистського режиму”²³.

^{**} Один з угорських дипломатів, які в знак протесту проти німецької окупації, призначення уряду Д.Стояї подали у відставку. Він, як і консул Ервін Владен, заявив 1 квітня 1944 р. про відставку (був в еміграції).

“Наше становище виключно критичне. Нема сумніву, що наближається година остаточного краху Німеччини. Він може настати так швидко, що ми опинимось самі на боці Німеччини. Це загрожує втратою державності Угорщини... Укладення перемир'я, напевне, приведе німців до безжалісного й жорстокого поводження з нами... Але третього не дано. Ми повинні зважитись”³⁵. Проте його не підтримав глава уряду Г.Лакатош, заявивши, що без згоди парламенту не попросить перемир'я, не відчинить перед Червоною армією шлях до Будапешта. Г.Лакатош погрожував подати у відставку. (Певною мірою це свідчило про застарілу хворобу гортистів – страх як перед нацистами, так і перед більшовиками). У відповідь М.Горті нагадав, що він, як верховний головнокомандувач, мав право й без попередньої згоди парламенту просити про перемир'я. Правитель запропонував створити новий уряд, що було негайно зроблено. Однак він так і не приступив до виконання своїх повноважень, адже до присяги М.Горті з'явився Е.Везенмайер і в присутності Г.Лакатоша та міністра закордонних справ Г.Хеннеї спонукав регента відмовитися від свого рішення. М.Горті, зі свого боку, попросив прийняти особистого посланця Гітлера Р.Рана й категорично заявив, що не змінить своє рішення³⁶. Після цього по радіо передали текст “Звернення до угорської нації”, у якому³⁷ було оголошено про “укладення попередньої угоди про перемир'я з колишнім противником і припинення проти нього бойових дій”. Хоча свідчення щодо цього розходяться. Так, в “Історії Венгрії” зазначається, що в ньому не було ні слова про отримані в Москві умови й що М.Горті просить у союзників лише перемир'я. Додавалося також, що напередодні з тексту прокламації, на пропозицію Г.Лакатоша, були вилучені такі слова: “Із сьогоднішнього дня Угорщина вважає себе в стані війни з німцями”³⁸.

Щоб перешкодити реалізації наміру угорських правлячих кіл “зрадити Німеччину”, у ніч з 15 на 16 жовтня на вулиці Будапешта в'їхали “німецькі танки, які почали стріляти в натовп”. Частина будапештців, що мали зброю, “і солдати, підтримані поліцією та військовим формуванням, вступили в боротьбу з німецькими солдатами й танками”. Жертви були з обох сторін. Під час штурму королівського палацу загинуло 28 есесівців. Угорську столицю зайняли німецькі війська, які ще напередодні пучку були зосереджені в її околицях (у тому числі більше 600 танків)³⁹.

М.Горті, арештованого вранці 16 жовтня 1944 р., примусили, у принизливих умовах, у ванній кімнаті й під дулами автоматів трьох есесівців, підписати документ про зречення від обов'язків глави держави та призначення прем'єр-міністром Ф.Салаші. Після офіційної передачі йому влади колишнього регента разом із сім'єю спеціальним поїздом вивезли до Баварії. Ф.Салаші оголосив себе главою держави й “вождем нації”.

У результаті державного перевороту, організованого гітлерівцями, до влади в Угорщині прийшли їхні прибічники – нілашисти*. В історії Угорщини настав період чергових випробувань і жертв. Салашизм увійшов в історію Угорщини як крайньо правий фашистський режим. За допомогою гітлерівських окупантів “схрещенострільці” винищили десятки тисяч людей: розв'язали терор проти антифашистів, провели страти “за воєнними законами” тих угорських солдат, яких із радянського полону відпустили додому. 5 січня 1945 р. військовий міністр Бергфі опублікував наказ, який вимагав розстрілювати на місці кожного угорця, що перебував у радянському полоні⁴⁰.

Нілашисти долучилися до вирішення гітлерівцями “єврейського питання” – чинили масові розправи над євреями та іншими представниками (за нацистськими поняттями) “нижчої раси”⁴¹.

Вони також жорстоко придушували спроби протидії їм з боку окремих військових частин, справедливо заслуживши прокляття співвітчизників. Разом з нацистами пограбували й розорили країну. Тільки за даними офіційних документів, наприкінці березня 1945 р. до Німеччини було вивезено 110 ящиків золота в зливках загальною вагою 55 ц і 8 ящиків діамантів; чотири вагони золота, платини, рубінів, сапфірів і перлів; 18 вагонів срібла (1 360 ящиків). Крім того, у 8 вагонах були й інші цінності, у тому числі 22 тис. перських килимів⁴².

* Назва походить від назви партії “Нілаш Керестеш” (“Схрещені стріли”), яку очолював Ф.Салаші.

Нілашисти як вірні сателіти Німеччини аж до закінчення війни (травень 1945 р.) воювали на її боці, ускладнюючи просування Червоної армії в Центральній Європі. Вони посилили, зокрема, опір вермахту радянським військам в Австрії.

Однак оголошення про наміри М.Горті укласти перемир'я Угорщини із союзниками по антигітлерівській коаліції дало поштовх антифашистській боротьбі, породило сум'яття в армії, сприяло самовизначенню армійських командирів у питанні, на чийм боці їм продовжувати боротьбу – антигітлерівської коаліції, яка успішно перемагала фашизм, чи нацистської Німеччини, що була на краю поразки. Значна частина високопоставлених військових – 9 із 10 генерал-полковників, 17 із більш ніж 20 генерал-лейтенантів угорської армії, які після нілашистського перевороту 15–16 жовтня 1944 р. залишилися вірними М.Горті, а також члени “місії Фараго” стали на бік Червоної армії. Один із найвідоміших генералів, командуючий 1-ю угорською армією генерал-полковник Бела Міклош (Б.Далнокі-Міклош) разом зі своїм штабом і частиною військ (близько 20 тис. осіб) перейшов на ділянці 4-го Українського фронту на бік Червоної армії й звернувся до солдатів із закликом наслідувати його приклад. За 10 днів (з 20 по 30 жовтня 1944 р.) понад 10 тис. солдатів й офіцерів перейшли на бік радянських військ⁴³. У листопаді 1944 р. тільки на ділянці 7-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту добровільно здались у полон 3 495 солдатів, в основному угорців⁴⁴. Багато солдатів і офіцерів відмовлялися від прийняття присяги на вірність Ф.Салаші⁴⁵.

Угорські збройні формування, опинившись у протилежних військових таборах, проливали кров за діаметрально протилежні цілі – німецького нацизму й антигітлерівської коаліції. Від такої поляризації сил найбільше страждали національні інтереси Угорщини. Цей трагізм угорської дійсності, який виник на заключному етапі Другої світової війни, позначився на післявоєнній історії країни і, на нашу думку, дає про себе знати й понині.

Прихильність угорської армії до антигітлерівської коаліції, її перехід на бік Червоної армії сприяли згуртуванню антифашистських сил, досягненню цілей. Угорського фронту*, що виник у травні 1944 р. – створення вільної, незалежної демократичної Угорщини. З ініціативи Москви й УКП** у зайнятому Червоною армією м. Сегед 2 грудня 1944 р. було створено Угорський національний фронт незалежності (УНФН), у якому були представлені провідні політичні сили нації – ПДСГ, НСП, Буржуазно-демократична партія (БДП), соціал-демократи, профспілки і, звичайно, комуністи. УНФН, у свою чергу, ініціював проведення на контрольованих Червоною армією східних територіях країни вільних і демократичних виборів до Тимчасових національних зборів (парламенту). 22 грудня 1944 р. у м. Дебрецен було утворено Тимчасовий національний уряд, до якого теж увійшли представники всіх провідних партій, а також чотири колишні високопоставлені гортисти***. Рішенням Політичної ради**** один із них – Бела Міклош був призначений прем'єр-міністром. У сформований ним коаліційний уряд (склад його був погоджений з Й.В.Сталіним) увійшли 3 представники компартії, 2 члени ПДСГ, 2 соціал-демократи, 1 від НСП і 3 гортисти (четвертим був прем'єр)⁴⁶. Уряд Б.Міклоша 28 грудня 1944 р. оголосив війну Німеччині, а 20 січня 1945 р. підписав угоду про перемир'я з антигітлерівською коаліцією⁴⁷. Над Угорщиною, як й іншими колишніми сателітами Німеччини – Болгарією та Румунією, було встановлено опіку Союзної контрольної комісії (СКК), яка складалася з представників США, Великої Британії та СРСР і яку очолив маршал К.Є.Ворошилов. Завдяки присутності на території Угорщини радянських військ, СРСР мав у ній міцніші

* До нього увійшли Партія миру (комуністи), Соціал-демократична партія й Партія дрібних сільських господарів (ПДСГ), а також деякі керівники Союзу подвійного хреста (легітимісти). Згодом приєдналася Національна селянська партія (НСП).

** Угорська комуністична партія, перейменована з метою конспірації в червні 1943 р. у Партію миру, на початку вересня 1944 р. повернула собі попередню назву.

*** Були витіснені з уряду до листопада 1945 р.

**** Обрана 22 грудня 1944 р. Тимчасовими національними зборами в складі 22 членів. Політична рада виконувала функції глави держави. Вона прийшла на зміну існуючому раніше інституту регентства Угорського королівства, який було ліквідовано.

позиції, ніж союзники, що помітно позначилося на суспільно-політичній обстановці Угорщини в перші післявоєнні роки.

(Далі буде)

1. Кадар Я. Партии венгерских коммунистов – 70 лет / Я. Кадар // Коммунист. – 1988. – № 17. – С. 96–104.
2. Пунтус В. И. Венгерская Народная Республика : справочник / В. И. Пунтус, И. С. Савольский. – 3-е изд., допол. – М. : Политиздат, 1985. – С. 27.
3. Краткая история Венгрии. – М. : Наука, 1991. – С. 360.
4. Там само. – С. 361.
5. История Венгрии : в 3 т. – М. : Наука, 1972. – Т. 3. – С. 321.
6. Краткая история Венгрии... – С. 374.
7. Korom M. A faszizmus bukása Magyarországon / M. Korom. – Bp., 1961. – 17 old.
8. Berend T. Iván. Magyarország gyáripára a második világháború előtt és háború időszakában (1933–1944) / Iván T. Berend, György Ránki. – Bp., 1958. – 146 old.
9. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 323.
10. Шніцер М. Порівняння економічних систем / М. Шніцер ; пер. з англ. – К. : Основи, 1997. – С. 244–245.
11. Пунтус В. И. Венгерская Народная Республика : справочник... – С. 27.
12. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 503.
13. Там само.
14. Пунтус В.И. Венгерская Народная Республика : справочник... – С. 25.
15. Мусатов В. Венгерское полу столетие / В. Мусатов // Международная жизнь. – 1997. – № 4. – С. 88.
16. Гёцц А. Будапешт, 1956... / А. Гёцц // Новое время. – 1991. – № 35. – С. 28.
17. Газін В. П. Новітня історія країн Європи та Америки. 1945–2000 рр. : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. / В. П. Газін, А. О. Копилов ; за ред. А. О. Копилова. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. – С. 299.
18. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002) : навчальний посібник / О. П. Іваницька. – Вінниця : Фоліант, 2003. – С. 375.
19. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 402.
20. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны / А. И. Пушкаш. – М. : Наука, 1966. – С. 470.
21. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 405.
22. К 40-й годовщине образования Коммунистической партии Венгрии : тезисы // Новая и новейшая история (НИИ). – 1959. – № 1. – С. 162.
23. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны ... – С. 422.
24. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 435.
25. Rozsnyói A. 1944. október 15. A Szálasi-puccs történetéhez / Agnes Rozsnyói. – Sz., 1959. – 2–4 sz. – 378 old.
26. Macartney C. A. October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. – V. II / C. A. Macartney. – Edinburg, 1961. – P. 336, 339.
27. Rozsnyói A. 1944. október 15. A Szálasi-puccs történetéhez... – 393–394 old.
28. Horthy M. Emlékirataim / Miklós Horthy. – Buenos Aires, 1953. – 266 old.; Horhty N. Ein Leben für Ungarn / Miklós Horthy. – Bonn, 1953. – S. 278–279.
29. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 : в 6 т. – М. : Воен. издат. Мин-ва обороны СССР, 1962. – Т. 4. – С. 379–386.
30. Желицки Б. Й. Регент Венгрии Миклош Хорти (1868–1957) (окончание) / Б. Й. Желицки // НИИ. – 1996. – № 3. – С. 205.
31. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны ... – С. 435.
32. Желицки Б. Й. Регент Венгрии Миклош Хорти... – С. 205.
33. Там само.
34. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны ... – С. 435.
35. Ullein-Reviczky A. Német háború-orosz héke / A. Ullein-Reviczky. – Budapest, 1993. – 353–355 old.
36. Желицки Б. Й. Регент Венгрии Миклош Хорти... – С. 207, 208.
37. Там само. – С. 208.
38. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 448.
39. Horti Miklós – dokumentumok tükrében / Miklós Horti. – Budapest, 1993. – 14 old.
40. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 453.
41. Там само.

42. Там само. – С. 454.
43. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны ... – С. 467.
44. Там само.
45. Там само. – С. 467–468.
46. Там само. – С. 478–479.
47. Кором М. К вопросу о заключении перемирия с Временным национальным правительством Венгрии (декабрь 1944 г. – январь 1945 г.) / М. Кором // Военно-исторический журнал. – 1977. – № 1. – С. 99–104.

В статье дана беглая сравнительная характеристика двух важных периодов в новейшей истории Венгрии, известных в научной литературе как “эпоха М.Хорти” и “эпоха Я.Кадара”. Освещено положение народного хозяйства, тяжелые для страны последствия войны. Особое внимание уделено нарастанию кризиса хортистского режима, политическому курсу правителя – восстановлению контактов с Англией и США, участию их войск в оккупации страны, вынужденности его обращения с просьбой о перемирии к И.В.Сталину. Рассказано о смещении М.Хорти – государственном перевороте 15–16 октября 1944 г. и приходе к власти Ф.Салаши, терроре, развязанном нилашистами против соотечественников; освобождению страны войсками советской армии и формировании органов новой народно-демократической власти.

Ключевые слова: М.Хорти, Я.Кадар, хортистский режим, нилашистский переворот 15–16 октября 1944 г., Ф.Салаши, террор, движение Сопротивления, Венгерский фронт, Венгерский фронт национального освобождения (ВФНО), Союзная контрольная комиссия (СКК), И.В.Сталин.

In the article the fluent comparative characteristic of two important periods in the contemporary history of Hungary, known in scientific literature as “M.Horti’s era” and “Ya.Kadar’s era” is given. Are shined the provision of a national economy, heavy for the country of a consequence of war. The special attention is paid to increase of crisis of a hortistsky mode, a political policy of the governor – restoration of contacts with England and the USA, participation of their armies in country occupation, forcedness of its address with a request for I.V.Stalin’s truce. It is told about M.Horti’s removal – revolution on October 15–16, 1944 and coming to power of F.Salashi, the terror untied by nilashist against compatriots; country release by armies of the Soviet army and formation of bodies of the new people’s democratic power.

Keywords: M.Horti, Ya.Kadar, hortistsky mode, nilashistsky revolution on October 15–16, 1944, F.Salashi, terror, a resistance movement, the Hungarian front, the Hungarian Front of National Release (HFNR), the Allied Control Commission (ACC), I.V.Stalin.

УДК 94(477)1992

Степан КОБУТА, Лариса КОБУТА

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК У 1992 р.: ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ МІСТА В ПЕРШІЙ РІК УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Стаття присвячена аналізу основних тенденцій економічного та соціального розвитку Івано-Франківська після здобуття Україною державної незалежності. Проаналізовано кризові явища економічних процесів, зміни в міській господарській інфраструктурі, пов’язані з переходом до нових ринкових умов. Наведено приклади регуляторних та адміністративних заходів міської влади щодо стабілізації економічної ситуації. Окреслено вузлові моменти соціальних проблем розвитку міста, поведінки й настроїв міських мешканців. Відображено стан повсякденного життя пересічних громадян, рівень товарного й побутового забезпечення їхніх життєвих потреб.

Ключові слова: інфляція, Івано-Франківськ, економічна криза, Івано-Франківський міськвиконком, ринкові відносини.

Комплексний розгляд процесів новітнього національно-державного відродження зумовлює потребу з’ясування тенденцій їхнього розвитку як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівнях. Метою дослідження є аналіз трансформаційних змін в економічному та со-